

MÜHÜRLER
TÜRKİYE SOSYALİST
HAREKETİNDEN ESERLER

Hazırlayan
Gökhan Atılğan

Yordam Kitap: 351 • Mühürler: Türkiye Sosyalist Hareketinden Eserler

Hazırlayan: Gökhan Atılğan • ISBN 978-605-172-348-8

Kapak Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner • *Düzeltilme:* Mustafa Çolak

Fotoğraflar: Oğuzhan Burak • *Birinci Basım:* Eylül 2019 • *İkinci Basım:* Haziran 2021

© Gökhan Atılğan, 2019; © Yordam Kitap, 2019

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 44451)

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere / İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

Masanın örtüsü mavi basma,
üstünde yalansız, güler yüzlü, cesur
kitaplarımız durur.

Nâzım Hikmet

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
TÜRKİYE’DE SOSYALİST DÜŞÜNCENİN İLK ÇİZGİLERİ: TOPLUMSAL SINIFLAR, TÜRKİYE DEVRİMİ VE SOSYALİZM’ <i>Gökhan Atılın</i>	11
‘OSMANLI TARİHİNİN MADDESİ’NİN RUHU <i>Necmi Erdoğan</i>	59
KONULMAYAN VİRGÜLLERİYLE ANLAMLANAN YAPIT: ‘BAĞIMSIZLIK DEMOKRASİ SOSYALİZM’ <i>Gökhan Atılın</i>	109
TARİHİN VE GÜNCELİN IŞIĞINDA SOSYALİST STRATEJİ: ‘TÜRKİYE VE SOSYALİZM SORUNLARI’ <i>Cem Eroğul</i>	157
TÜRKİYE DEVRİMİNİN ARİTMETİĞİ: ‘MİLLİ DEMOKRATİK DEVRİM’ <i>Gökhan Atılın</i>	209
ÇETİN ALTAN VE ‘ONLAR UYANIRKEN’: BİRLİKTE UYANIŞIN 1967 YILINDA ÇEKİLMİŞ FOTOĞRAFI <i>Metin Çulhaoğlu</i>	253
BİLİM İLE SİYASET ARASINDA ‘TÜRKİYE’NİN DÜZENİ’ <i>Gökhan Atılın</i>	279
YANITINDAN ÇOK SORUSUYLA ÖNEM KAZANAN ESER: ‘DÜZENİN YABANCILAŞMASI’ <i>Ateş Uslu, Gökhan Atılın</i>	329
MAHİR ÇAYAN VE ‘KESİNTİSİZ DEVRİM’ <i>Barış Yıldırım</i>	365
HÜSEYİN İNAN VE ‘TÜRKİYE DEVRİMİNİN YOLU’ <i>Barış Yıldırım</i>	419
İBRAHİM KAYPAKKAYA VE PROLETER DEVRİMİN GÜNCELLİĞİ <i>Ateş Uslu</i>	459
‘EMPERYALİZMİN ZAYIF HALKASI TÜRKİYE’ ÜZERİNE <i>Haluk Yurtsever</i>	497
YAZARLAR	539

ÖNSÖZ

Kimi kaynaklarda *Komünist Manifesto*'nun 1894'te İstanbul'da Ermeniceye çevrilmesi Türkiye'de sosyalist düşüncenin kökenleri bakımından bir başlangıç noktası olarak gösterilir. Nâzım Hikmet ve Hikmet Kıvılcımlı'nın eserlerinden ise sosyalizmin ilksel köklerinin çok daha gerilere, yüzyıllar öncesine uzandığını öğreniriz. Sosyalizm bu topraklarda gerek düşünsel, gerekse de siyasal açıdan güçlü ve önemli bir çizgidir. Bu çizginin önemli düşünürleri, bilginleri, bilgeleri, yazarları, hatipleri, liderleri ve neferleri vardır. Bir de sosyalizmin soy-çizgisinde kalıcı izler, tezler ve etkiler bırakan eserleri... Sosyalist düşüncenin şekillenmesinde ve içsel evriminde belirleyici roller oynayan, onun değişik damarlarını derece derece ve yıllar boyunca etkilemiş olmalarıyla öne çıkan eserler... Türkiye'de sosyalist düşünceye 'mühür' vuran eserler, diyelim bunlara. Kitabımızın adı da işte buradan geliyor.

Mühürler'in bir ucunda sosyalist düşüncenin Türkiye'deki kurucularından Dr. Şefik Hüsnü'nün 1921-1925 arasında *Aydınlık* dergisinde yayımlanan yazıları, öteki ucunda ise R. Yürükoğlu adıyla da bilinen Nihat Akseymen'in yazıldığı dönemde (1978) 'büyük' tartışmalar yaratan 'küçük' kitapçığı var. Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Çetin Altan, Doğan Avcıoğlu, İdris Küçükömer, Mahir Çayan, Hüseyin İnan ve İbrahim Kaypakaya'nın eserleri bu iki uca bağlanıyor.

Mühürler'de çözümlenen 12 eserin bazı ortak yanları bulunuyor: Bunlar, 'fildişi kule' metaforuna uygun konforlu mekânlar yerine, hapislerde, sürgünlerde ya da siyasal, düşünsel mücadelelerin tam ortasında yazılmış kitaplar. Arkaplanlarında farklı zamanlarda yaşamış, farklı tarihsel koşullarda yazmış, farklı kuşaklardan sosyalistlerin çözülen bir imparatorluktan doğan bir cumhuriyetin eşitlik ve özgürlük ilkelerini mülk edinen sosyalist bir cumhuriyet biçimine bürünbilmesi için adadıkları hayatları ve üstün zihinsel becerileri yatıyor. Ekonomi ile politika, kültür ile ideoloji, birey ile toplum, yerellik ile

evrensellik gibi ikilikler arasında kıvrak ve mahir ellerle dokunmuş ince mekik oyları gibi eserler üreten zihinsel beceriler...

Gözlemler ve izlenimler, tecrübeler ve yaşanmışlıklar, dikkatle takip edilen araştırmalar ve haberler, edebî eserler ve sanatsal yaratımlar ile sürekli bir etkileşim içinde devinen eserler, tezlerini kuramsal bir düşünüşün kavramlarıyla ortaya koyuyorlar.

Eserlerin yazarlarının üslupları, konuları ele alış biçimleri, teoriyi ve yöntemi kullanma yetkinlikleri, bilgi birikimleri ve beslendikleri kaynakları arasında elbette başkalıklar bulunuyor. Hatta bu eserlerde, toplum düzeninin nasıl tahlil edilebileceği, sosyalizmden ne anlaşılması gerektiği ve ona nasıl ulaşılabileceği gibi temel konularda anlayış farklılıklarına da rastlanabiliyor. Her eserde farklı sorular ve sorunların ağırlık kazandığı da bir gerçek. Buna karşılık ana sorunsal hepsinde aynı kalıyor: Türkiye eşitlik, özgürlük ve adalet ilkeleriyle temelleri atılan sosyalist bir cumhuriyete neden geçmek zorundadır ve nasıl geçebilecektir?

Mühürler'in bölümleri farklı yazarlar tarafından yazılsa bile her yazar benzer izlekleri takip ediyor. Yazarların tarzlarına göre değişik dokuma yüzeylerine, farklı çözümler ve atkılarla nakşedilen izlekler şöyle sıralanabilir: Yazarın ve eserin Türkiye sosyalist düşünce tarihi içinde konumlandırılması; eserin bağlamının ve öneminin belirtilmesi; eserin mimarî yapısının ve kaynaklarının anlamlandırılması; eserin tezlerinin eleştirel bir biçimde sergilenmesi ve çözümlenmesi.

Türkiye'de sosyalist düşüncenin önemli eserleri, *Mühürler*'de içeren kitaplardan ibaret değil elbette; onlar, onlarca... Fakat, bu kitaba ancak sığdırılabilenler bile Türkiye'de sosyalist düşüncenin başlıca sorularını, bu sorulara bulduğu yanıtları, soruları nasıl sorduğunu ve yanıtları nasıl, nerede bulduğunu göstermeye yetebilecek bir panaroma sunabiliyorlar.

Mühürler'e makaleleriyle katkıda bulunan tüm yazarlara, fotoğraflar için Oğuzhan Burak'a ve Yordam Kitap'a teşekkürle; eserlerin, adları "bizim büyük aile ağacımıza" çoktan nakşedilmiş yazarlarına da baki saygıyla...

Gökhan Atılğan
Ankara, Ağustos 2019

TÜRKİYE'DE
SOSYALİST DÜŞÜNENİN KLASİKLERİ

Şefik Hüsnü

Toplumsal
Sınıflar,
Türkiye
Devrimi ve
Sosyalizm

Sunus: Gökhan Afişan

Yordam Kitap

Şefik Hüsnü'nün 1921-1925 yılları arasında *Aydınlık* dergisinde yayımlanan yazıları ilk kez 1971 yılında Aydınlık Yayınları tarafından basıldı. Kitap, yeni bir transliterasyon ve seçme ile Yordam Kitap'ın Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Klasikleri serisinin ikinci kitabı olarak 2017 yılında yeniden yayımlandı.

TÜRKİYE'DE SOSYALİST DÜŞÜNCENİN İLK ÇİZGİLERİ: 'TOPLUMSAL SINIFLAR, TÜRKİYE DEVRİMİ VE SOSYALİZM'

GÖKHAN ATILGAN

Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm, Şefik Hüsnü Deymer'in *Aydınlık* dergisinde yayımlanan yazılarının seçilmiş bir derlemesidir.¹ Bu bakımdan, tasarlanmış ve orijinal bir kitap olduğu iddia edilemez. Lakin hep aynı ana temalar etrafında döndüğü için bir orijinal kitap vasfını kendiliğinden kazanır. Tarihin çok kritik bir evresinde şekillenen kitap, Türkiye'de Marksist düşüncenin ve sosyalist hareketin kurucu isimlerinden Şefik Hüsnü'nün gözlem, saptama ve çözümlmelerini içerir. Bu gözlem, saptama ve çözümlmeler Türkiye devrimini toplumsal sınıfların mücadelesi ekseninde, Türkiye'yi içinde şekillendiği tarihsel dönemin ve bölgenin özellikleri içinde ve bunu da dünya kapitalizminin genel bağlamının geleceğe yönelik eğilimleri yönünde kavrar. Kitapta yer alan *gözlemlerde* dünyadan Türkiye'yi ve Türkiye'den dünyayı görebilmenin bakışlımlı açıları, Türkiye toplumunu her yöresinden ve kesiminden insanları aracılığıyla tanımanın sıradışı zenginliği

1 Daha önce Şefik Hüsnü'nün, *Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm* adlı kitabında "Sunuş" olarak yayımlanan (İstanbul: Yordam Kitap, 2017, 13-64) bu makalemi önceden okuyarak eleştirileri ve önerileriyle çok değerli katkılar yapan Erden Akbulut'a, Prof. Dr. Cem Eroğul'a, Prof. Dr. Korkut Boratav'a ve Burak Sönmezer'e müteşekkirim. Yaptığım çözümlmelerin, getirdiğim yorumların ve olası hatalarımın sorumluluğu bana aittir.

ve düşünceye sürekli bir derinlik kazandıran ender bir aklın açıklımları hissedilir. Yazılarda yer alan çözümlenelerde maddeci tarih görüşü ve diyalektik yöntem ince ince çalıştırılır. Kitaptaki politik *saptamalarda* kendini gösteren hayret, şaşkınlık ve üzüntüler ise siyasal mücadeleyi kavrayış biçimindeki zaafı ele verir.

Yazar ve Eserin Konumu

Asıl ve tam adıyla Mehmet Şefik Hüsnü Deymer, bazı belgelere göre 1887’de, bazı belgelere göre ise 1890’da Selanik’te doğdu. 7 Nisan 1959’da sürgünde bulunduğu Manisa’da öldü.² Babası Makedonya kökenli toprak sahibi bir aileden Hüsnü Paşa’ydı. Paşa, hukuk öğrenimi görmüş, avukatlık yapmış, yanı sıra da ailesinden gelme toprakları yönetmiş ve büyütülmüştü.

Şefik Hüsnü, ilk ve orta öğrenimini Makedonya’da yatılı olarak ve Fransızca diliyle okudu. 1905’te ‘pekiyi’ dereceyle bakalorya aldı. Aynı yıl Emile Zola’nın romanlarının çoğunu okudu. Bu romanlar, onun dikkatini toplumsal sorunlara ve kitle hareketlerine yöneltti. Yine aynı yıl Rusya’da meydana gelen devrimin yarattığı sonuçlar ve yankılar, kendi deyimiyle “muhayyilesini tepetaklak etti”. Kitlelerin ve devrimlerin gücü, kişilerin iktidarını ve müesses nizamları sarsıyordu.

Babası Mekteb-i Mülkiye’de okumasını istiyordu. Kendisi ise tabip olma hevesindeydi. Babasının iradesine boyun eğmek yerine yüreğinin sesine uydu ve tıp öğrenimi görmek için gizlice Paris’e kaçtı (1905). Bu tercihin, dönemin eğilimleri düşünüldüğünde tesadüf sayılamayacağını varsayabiliriz. O zamanların ihtilalcileri meslek olarak tabipliği seçerlerdi; zira böylelikle birer ‘içtimai tabip’ olacaklarına da inanırlar, kendilerini toplumsal bedenin yaralarına ve devleti acze düşüren hastalıklara deva bulmakla vazifeli kılarlardı.³ Paris’e gidişinin bedelini, babasının maddi desteğinden mahrum kalarak ödedi. Yükseköğrenim hayatı bu nedenle mad-

2 Şefik Hüsnü hakkındaki tüm bilgiler şu kaynaktan edinilmiştir: Erden Akbulut, *Dr. Şefik Hüsnü Deymer: Yaşamı, Vazife Yazıları* (İstanbul: Sosyal Tarih, 2010).

3 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908* (İstanbul: İletişim, 1999), 18.

deten sıkıntılı geçti. Paris Üniversitesi'nden öncelikle fizik, kimya, biyoloji sertifikası aldı, sonra da Paris Tıp Fakültesi'ne kabul edildi. 1912'de tıp fakültesini 'pekiyi' dereceyle bitirdi. (Öğrenim dönemindeki bütün derecelerinin 'pekiyi' olmasına dikkat edelim.)

Türkiye'ye döndüğünde ülke Balkan Harbinin arifesindeydi. 1912'de askere alındı. Selanik'te Hilal-i Ahmer'in bir hastanesinde gönüllü tabip olarak çalıştı. Türkiye mağlup olunca İstanbul'a döndü ve mesleğini icra edebilmek için tâbi tutulduğu sınavı başarıyla verdi. İstanbul Tıp Fakültesi öğretim kadrosuna girmek üzereyken 1914'te Birinci Dünya Savaşı patladı. Tabip olarak yeniden askere alındı. Tüm savaş boyunca Çanakkale'deki askerî hastanede ve siperlerde görev yaptı. Neredeyse altı yıl boyunca askerî tabip olarak çalışmasının Şefik Hüsnü'ye büyük bir toplumsal tecrübe ve gözlem potansiyeli kazandırdığını düşünebiliriz. Zira askerde yurdun her bölgesinden ve her kesiminden halk çocukları çarpışır. Tabipler bu insanların her biriyle konuşabilir, her birinin hikâyesini, hissiyatını, durumunu, kökenini öğrenebilir. Bu da insanın kendi memleketi ve memleketinin insanları hakkında normal şartlarda öğrenemeyeceği kadar bilgi ve anlatıyı biriktirmesini ve bunları bir toplumsal gözlem potansiyeli olarak birleştirmesini mümkün kılabılır. Şefik Hüsnü'nün yazılarındaki izler, özellikle emekçi sınıflar hakkındaki tahlil ve tespitleri, bu varsayımı destekler.

Şefik Hüsnü, Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce 1914 yılının da evlendi. Eşi, Paris yıllarında tanıştığı ve tutkuyla âşık olduğu Leokadya adlı bir Polonyalıydı. Kızları Meryem, Şefik Hüsnü askerdeyken 1915'te doğdu. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanınca sivil hayata dönen Şefik Hüsnü, İstanbul'da özel bir muayenehane açtı. 1920'de İstanbul Şehremaneti kendisini büyük bir hastanenin iç hastalıkları bölümünü yönetmeye davet etti. Ancak daha bir yıl bile geçmeden bu görevine son verildi. Çünkü gitgide yoğunlaşan komünist faaliyeti kamuoyunun dikkatini üzerine çekmeye başlamıştı. Hastanedeki görevine son verildikten sonra kendi hesabına hekimlik yapmayı sürdürdü. Şefik Hüsnü'nün ikameti ve muayenehanesi İstanbul'un Şişli bölgesindeydi. Bu bölgede mukim olmanın ona Türkiye'nin yüksek sınıflarını, burjuvalarını yakın-

dan tanıma ve gözlemlene imkânı yarattığını düşünebiliriz. Ne de olsa yüzyıl başlarında Türkiye'nin yeni zenginleri ve İstanbullu burjuvalar bu muhitte oturlardı.⁴

Şefik Hüsnü'nün sosyalist fikirlerle tanışması Paris'te, Birleşik Sosyalist Parti'nin yayınlarını takip ederek, Jean Jaurès'in, Francis de Pressensé'nin ve Marcel Sembat'ın hatiplik ettiği mitinglere katılarak oldu. Okuduğu ilk ciddi siyasi eser, tutkulu bir hayranı olduğu Jaurès'in editörlüğünü yaptığı *Fransız Devriminin Sosyalist Tarihi*'ydi. O sıralarda ülkesindeki gelişmeleri takip ediyor, *l'Humanité* yazı işlerine 1908 Devrimi ile ilgili haber ve yazılar için katkı veriyordu. 1909-1910 döneminde, yani üniversite öğrencisiyken Fransa'daki sol eğilimli gazetelerde yazılar yazmaya başladı. Gelgelelim, doğrudan doğruya Marx'ın eserlerini okumaya girişmesi üniversiteden mezun olduktan sonra (1912), Marksist kuram üzerine yoğunlaşması ise Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra (1918) olacaktı.

Almanya'da Spartakist Devrime katılmış birkaç işçi ve aydınla birlikte 22 Eylül 1919'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı (TİÇSF) kurdu ve genel sekreteri oldu. Bu parti, 1920'de illegalliyeye geçmek zorunda kaldı. 20 Eylül 1919'da Türkçe ilk Marksist yayın olan ve ilk sayısı Almanya'da yayımlanan aylık *Kurtuluş* dergisinin çıkarılmasına öncülük etti.⁵ *Kurtuluş*'un yayımı işgal güçlerince yasaklandı. Mayıs 1920'de TİÇSF içinde Üçüncü Enternasyonal Grubu'nu (İstanbul Komünist Grubu) oluşturdu. Bu grup, Moskova'ya bir delegasyon göndererek Üçüncü Enternasyonal (Komintern) ile ilişkiye geçti. Komintern'in 4. Kongresi'nin 1922 sonlarında aldığı karar uyarınca Türkiye Birleşik Komünist Fırkası'nı kurmak üzere oluşturulan Teşkilat Bürosu'nun Genel Sekreterliğini üstlendi. Şubat 1925'te İstanbul'da yapılan kongreyle Ankara'daki Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve İstanbul'da ağırlıklı olarak Rum işçi ve komünistlerinin örgütü Beynelmille İşçiler

4 Orhan Pamuk, *İstanbul: Hatıralar ve Şehir* (İstanbul: YKY, 2015), 64.

5 1 Mayıs 1919'da Berlin'de yayımlanmaya başlayan ve Şubat 1920'deki beşinci sayısıyla yayın hayatı sonlanan *Kurtuluş* için bkz. Rasih Nuri İleri, *Kurtuluş* (İstanbul: TÜSTAV, 2007).

İttihadı ile birleşerek Türkiye Komünist Fırkası'nı kurdu. Fırka'nın Genel Sekreteri seçildi.

Haziran 1921-Şubat 1925 arasında "Partimizin ideoloğu" olarak nitelediği Sadreddin Celâl (Antel) ile legal Marksist yayın organı *Aydınlık* dergisini çıkardı. 1923'te legal siyasi gazete *Vazife*'yi, o kapatılınca da 1925'te haftalık komünist işçi organı *Orak-Çekiç*'i yayımladı. 1922'de *Komünist Partisi Manifestosu*'nu, 1927-1929 arasında da *Kapital*'in ikinci cildini Türkçeye çevirdi. Manifesto çevirisi *Aydınlık*'ta tefrika edildi. *Kapital* çevirisi ise yayımlanmadı.

17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresinde işçi komisyonunda yer aldı. 1 Mayıs 1923'te devrimci bildiri dağıtmak ve işçi gösterisi düzenlemek suçlamasıyla birkaç hafta hapis yattı. 1 Mayıs 1925'ten hemen önce broşür çıkarma, komünizm propagandası ve komünist parti kurma sebepleriyle Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından gıyabında 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Lakin tutuklamalar başlamadan birkaç gün önce yurtdışına çıkmıştı.

1924 yılında gerçekleştirilen Komintern 5. Kongresi'nde Kontrol Komisyonuna seçildi. 1926'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) üyesi oldu ve üyeliği 1954 yılına kadar sürdü. Ağustos 1927'de yeniden Türkiye'ye dönerek TKP içinde İsmail Bilen ve Hüsamettin Özdoğu gibi isimlerle birlikte paralel bir yapı oluşturdu. 1926 Viyana Konferansı'nda oluşan Merkez Komitesini dağıtıp TKP'yi yeniden etken hale getirmek için bildiri çıkarmak da dahil bir dizi etkinlik içine girdi. Eylül 1927'de TKP'ye yönelik tevkiyatın Vedat Nedim Tör'e ulaşması ve onun da bildiklerini polise anlatması sonucunda Şefik Hüsnü ve Merkez Komite üyelerini içine alan büyük bir tutuklama yapılarak 1928 TKP Davası açıldı. Bu davada aldığı 4-6 ay hapis cezası bir yıl olarak değerlendirilen 1925'teki cezasıyla birleştirilince bir buçuk yıl hapisle cezalandırıldı. TKP'nin faaliyetlerini İstanbul'da hapisneden yönlendirmeyi sürdürdüğü gerekçesiyle Yozgat Cezaevi'ne yollandı. Nisan 1929'da tahliye edildikten sonra yeniden Moskova'ya gitti. Komintern'in 6. Kongresi'nde (1928) gıyabında Yürütme Kurulu üyeliğine seçildi.

1930-1933 döneminde TKP'nin teorik yayın organı olan *İnkılâp Yolu*'nu yurtdışında çıkardı. 1925-1930 arasında Komünist

Enternasyonal dergisinde bir dizi makale yayımladı. 1931’de Anti-Emperyalist Liga’nın yayın organı olan *The Anti-Imperialist* dergisinin kuruluşuna katıldı ve bu dergide uzun yazıları yayımlandı. Anti-Emperyalist Liga’nın haber bülteni de onun denetimi ve katkılarıyla çıktı. Mart 1933’te Almanya’da Reichstag yangınıyla ve Dimitrov’la ilişkili olduğu iddiasıyla tutuklandı. Hakkındaki iddiaları reddetti. Aynı yılın temmuz ayı sonlarında serbest bırakıldı. Moskova’ya döndü ve 1937’ye kadar burada kaldı.

Şefik Hüsnü 1933’te Almanya’da tutuklanırken Türkiye’de de TKP’ye yönelik operasyonların ve tutuklamaların ardı arkası ksilmiyordu. Defterdar Konferansı olarak da bilinen TKP İkinci Konferansı’nın (1932) ardından başlayan tutuklamalarda Komintern görevlisi Greta Wilda da yakalandı. Komintern Yürütme Kurulu, bu tutuklamalarla ilgili olarak Şefik Hüsnü’ye “gizliliğe daha çok uyması gerektiği”ni tembihledi. Şefik Hüsnü, 1932’de TKP’nin desantralize edilmesi için Komünist Enternasyonal’e başvurmuştu. 29 Ekim 1933’te Cumhuriyetin 10. yıldönümünde çıkarılan aflu TKP’nin ülkedeki yöneticilerinin özgürlüğüne kavuşması üzerine TKP’nin yeniden canlandırılması için girişimlerde bulundu ve TKP MK’nin genişletilmiş dış büro toplantısını düzenledi (1934). Bu toplantıda TKP Merkez Komitesi Sekreterliğine Reşat Fuat Baraner ve İsmail Bilen [Marat] seçildi ve Şefik Hüsnü de partinin Komintern nezdindeki temsilcisi oldu; ayrıca KUTV’da (Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi) Türkiye’den gelen öğrencilere öğretmenlik yaptı. Komintern’in 1935’teki yedinci kongresine Zeki Baştımar ile birlikte temsilci sıfatıyla katıldı ve Kontrol Komisyonu üyeliğine seçildi.

1937’de TKP hakkında tekrardan desantralizasyon kararı alındı ve Şefik Hüsnü ile Reşat Fuat’tan Türkiye’ye dönmeleri istendi. Bu istemin ardında kendisine Komintern yöneticileri tarafından yöneltilen ağır eleştirilerin bulunduğu anlaşılıyordu. Mesela, 15 Nisan 1937 tarihli bir Komintern ‘çok gizli rapor’unda Şefik Hüsnü’den şu şekilde söz ediliyordu:

... işinde çok ağır biridir, en basit teşkilatçı yeteneğinden ve yığın çalışması alışkanlığından yoksundur, şöhret düşkünüdür, liberal-

dir, sekterdir ve geçmişte parti yönetiminde tekel iddialarında bulunmuş, böylece aktifleri kendinden uzaklaştırmıştır. ... bütün bu nitelikleri partiyi son derece fena etkilemiş ve parti içindeki zorlukları katmerlendirmiştir. Kuşkusuz ki onun müsamahakârlığı sayesinde fraksiyoncular ve doğrudan polis ajanları uzun yıllar boyunca TKP'yi devamlı çökertmiştir.⁶

Şefik Hüsnü 1 Kasım 1939'da Türkiye'ye döndü. Kızı Meryem'in de Türkiye'ye gelebilmesi için yaptığı girişimler sonuç vermedi. Meryem, Polonya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda yenilgisinden sonra 1 Ağustos 1944'te başlayıp Ekime kadar süren Varşova ayaklanmasında Alman işgaline karşı savaşırken öldürülen binlerce Polonyalı direnişçiden biri oldu.⁷ Nisan 1940'ta Sağlık Bakanlığı'ndan ruhsat alıp Şişli'de muayenehane açarak tekrar hekimliğe başladı. 31 Ocak 1941'de Sivas'ta askere alındı. Ancak ağır mide rahatsızlığı nedeniyle Eylül 1941'de terhis edildi. Artık, desantralize edilmiş TKP içinde herhangi bir yönetici görevi yoktu. Hatta, Nisan 1941'de kendisi hakkında düzenlenmiş bir bilgi notunda "partiyle bağlantıdan ısrarla kaçındığı" belirtiliyordu. 1943 Baharından itibaren Mihri Belli aracılığıyla TKP ile yeniden bağlar kurdu ve *TKP Platform Taslağı*'nı kaleme aldı.⁸ Komintern'in kapatılması kararının ardından, 1943'te yeniden başlayan TKP faaliyetleri nedeniyle 1944'teki tutuklamalar çerçevesinde 71 sanıklı TKP Davası 3 Mart 1945'e kadar sürdü. Ayrıca başında Mihri Belli'nin bulunduğu 29 sanıklı İlerici Gençler Davası da 25 Şubat 1946'da tamamlandı.

Şefik Hüsnü, Haziran 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle sınıf esasına dayalı örgüt kurma yasağının kalkmasının ardından Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni (TSEKP) kurdu. Hızlı ve geniş bir örgütlenme potansiyeli sergileyen parti, 16 Aralık 1946'da kapatıldı. Partinin üye ve yöneticileri hakkında

6 Akbulut, *Deymer*, 64.

7 Rasih Nuri İleri, "Doktor Şefik Hüsnü Değimer", Erden Akbulut, *Dr. Şefik Hüsnü Deymer: Yaşamı, Vazife Yazıları* (İstanbul: Sosyal Tarih, 2010), 116.

8 Mihri Belli, *İnsanlar Tanıdım* (İstanbul: Doğan, 2000), 235. Mihri Belli, Taslak hakkında "Yazarın ülke ve dünya sorunlarını derinlemesine kavrayış yeteneğinin kanıtıydı" değerlendirmesini yapıyor.

1947 TKP Davası açıldı. 1948’de tamamlanan davada Şefik Hüsnü beş sene hapse mahkûm edildi. Cezasını Aydın Cezaevi’nde çekerken 15 Temmuz 1950’de Demokrat Parti (DP) iktidarı tarafından çıkarılan af kanunundan yararlanarak dışarı çıktı. Ancak bu sefer de Ekim 1951’de başlatılan TKP operasyonu çerçevesinde Şubat 1952’de tutuklandı. Tam beş sene sonra 1957’de tahliye edildi. 1958 sonbaharında sürgün cezasını çekmek üzere Manisa’ya gönderildi. 7 Nisan 1959’da hayata veda etti.

Şefik Hüsnü’nün öyküsü, Türkiye’de Marksist düşüncenin ve sosyalist hareketin öncü isimlerinden birisinin öyküsüydü. Yurtdışında öğrenim gören, uzun savaşlarda tabip olarak görev yaparak halkla hemdert olan, yıllarca hapis yatan, sürgün cezası çeken, Türkiye komünist hareketini kuran ve onu dünya komünist hareketiyle ilişkilendiren, Türkiye’nin Marksist bakış açısıyla ilk tahlillerini yapan, sosyalist programlarını yazan, zekâsı, Marksist kurama hâkimiyeti ve gözlem yeteneğiyle öne çıkan, buna karşılık siyasal mücadelede öngörülerini, adımları ve kararlarında aynı feraseti gösterebildiği hayli tartışmalı olan bir devrimcinin öyküsü...

Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm’in Şefik Hüsnü’nün *Aydınlık* dergisinde yayımlanan yazılarından seçilmiş bir derleme olduğu belirtilmişti. *Aydınlık*’ın ilk sayısı Haziran 1921’de çıktı. Dergi, 1 Aralık 1921’de çıkan 6. sayısından itibaren İngiliz işgal sansürü tarafından yasaklandı. 7. sayısını yaklaşık sekiz ay sonra 20 Temmuz 1922’de çıkarabildi. “Fevkalade Gençlik Nüshası” başlığıyla yayımlanan 31. ve son sayısı ise Şubat 1925 tarihini taşıyordu. Şefik Hüsnü’nün kendi verdiği bilgiye göre derginin önceleri bin olan baskı adedi son sayılarında iki bine çıkmıştı.⁹ Şefik Hüsnü bu son ve özel sayı haricinde bütün sayılarda en az bir yazı yazdı.

Aydınlık, TİÇSF’nin legal yayın organı görünümündeydi.¹⁰ Derginin ‘mesul müdür’ü Sadreddin Celâl’di. Lakin dergiye dam-

9 Şefik Hüsnü, “Türkiye’de Komünist Hareket”, *Komintern Belgelerinde Türkiye-5, Şefik Hüsnü, Yazı ve Konuşmalar* (İstanbul: Kaynak,1995), 62-67, 62.

10 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi’ne 1919-1926, 1. Cilt* (İstanbul: Sosyal Tarih, 2012), 67-68.

gasını vuran sürükleyici isim Şefik Hüsnü'dü. Derginin yazarları arasında; Sadreddin Celâl (Antel), Leman Sadreddin, Refik Nevzad, Nâzım Hikmet, Yaşar Nezihe (Bükülmez), Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), Kerim Sadi, Burhan Asaf (Belge) gibi isimler vardı. Bu yazar kadrosuna bakınca, sonradan *Kadro* dergisini çıkaracak ekibin önemlice bir kısmının ilk yazarlık deneyimlerini *Aydınlık*'ta kazandıklarını görmek mümkün olabiliyor.¹¹ Hatta, *Aydınlık*'ın TKP içindeki 'büyük kırılma'nın rahmi olduğunu söylemek bile mümkün.

Aydınlık, Milli Mücadele yıllarından Tahrir-i Sükûn'a uzanan evrede İstanbul'da sol yayıncılığın omurgasını oluşturmasının yanı sıra (THİF yayın organı *Yeni Hayat* daha kısa süreli olarak Ankara'da aynı işlevi görmüştü) dönemin entelektüel yayınları içinde belirli bir düşünsel derinliği olan ender dergilerden biriydi. Bununla beraber belki de en önemli özelliği, "Türkiye'de Marksizmin bilimsel temellerini atan dergi" olmasıydı.¹² Bu açıdan bakıldığında Şefik Hüsnü'nün *Aydınlık* yazıları Türkiye'de Marksist düşüncenin ilk yetkin, özgün kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Aydınlık, sadece dergi yayıncılığı yapmamış, on üç tane de broşür yayımlamıştı. Bu broşürlerin yazarları ve çevirmenleri arasında Şefik Hüsnü, Ali Cevdet, Sadreddin Celâl, Ethem Nejad, Ahmet Cevat ve Şevket Süreyya bulunuyordu. Eserleri tercüme edilen yazarlar ise şunlardı: Marx, Engels, Buharin, Preobrajenski, Ö. Varga, Zinoviye, Kamanev, P. Paskal.¹³ *Aydınlık*, bu broşürlerin birinde kendisini "Türkiye'de, milli ve beynelmilel işçi hareketlerini ilmi bir surette tetkik eden ve Marksizm esaslarını izah eden *Aydınlık*

11 Hatırlanacağı üzere, Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Asaf Belge ve Vedat Nedim-Tör; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İsmail Hüsrev Tökin ve Mehmet Şevki Yazman ile birlikte Ocak 1932-Aralık 1934 arasında 36 sayı yayımlanacak *Kadro* dergisini çıkarmışlardı. *Kadro* hakkında bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 2003).

12 Zafer Toprak, "Aydınlık Dergisi [1921-1925], Marksizm ve Feminizm", *Müteferrika*, 50 (2016): 3-50.

13 Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı* (İstanbul: İletişim, 1994), 586-587.

mecmuası” olarak tanımlanıştı.¹⁴ Dergi ve broşürleriyle bir bütün olarak düşündüğümüzde ona Kerim Sadi gibi “Aydınlık Külliyyatı” demek uygun görünüyor.

Şefik Hüsnü’nün Marksist kuramdan beslenen kalemi, *Aydınlık*’ta ana renklerini toplumsal sınıflar üzerinden karmak suretiyle yepyeni bir Türkiye manzarası çiziyordu. Bu manzara Türkiye’yi toplumsal sınıflar perspektifiyle çözümlenmeye; Kemalist Devrimin kökenlerini, halihazırdaki adımlarını ve bu adımların gelecekte nereye doğru evrilebileceğini öngörmeye; sosyalizmin Türkiye devriminin yörüngesi olmasının tarihsel ve mekânsal olasılıklarını saptamaya odaklanmıştı. Eser, Türkiye’de kendini önceleyen güçlü bir birikime ya da mirasa yaslanmıyordu; ne var ki kendinden sonra gelen Marksist yazını önemli ölçüde etkilemişti. *Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm*’de ortaya konulan tezler ve bu tezlere kaynaklık eden çözümlenmeler ya sahiplenici bir yaklaşımla devralındı ve korundu ya da retçi bir yaklaşımla eleştirilip dışlandı. Beri yandan özellikle 1980’li yıllardan sonra kendi tarihinin yeni bir evresinde seyretmeye başlayan sosyalist sol, Türkiye’de Marksist düşüncenin bu ilk özgün kaynaklarından biriyle ne olumlu ne de olumsuz bir ilişki kurdu; âdeta tarih ile bugün, geçmiş ile şimdi arasındaki bağlantı koptu. Böylelikle Şefik Hüsnü ve eseri önemli ölçüde tarihe karıştı. Buradaki anlamıyla tarihe karışmak, tarihin içinde erimek ve şimdiki zamanla ilişkisi büyük ölçüde kesilmek anlamındadır. Buna karşılık tarihsel değeri olan her şey gibi, Şefik Hüsnü’nün ilk yazılarının da yitip gitmesi mümkün değildir. Bu yazılar, Türkiye sosyalist hareketi ve Marksist düşünce tarafından kendi doğum izleri olarak taşınacaktır.

Bağlam ve Önem

Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm’deki ilk Şefik Hüsnü yazısının tarihi 1 Haziran 1921 (“Türkiye’de İktisadi Sınıflar”), son yazısının tarihi ise Şubat 1925’ti (“Türkiye’de İktisadi Mesele”). Bu iki tarih arasında yaklaşık üç buçuk yıllık bir zaman

aralığı vardı. İlk yazı yayımlandığında İstanbul işgal altındaydı (13 Kasım 1918-6 Ekim 1923). Son yazı yayımlandığında ise Takrir-i Sükûn Kanunu çıkmak üzereydi (4 Mart 1925). Aslına bakılırsa, bu zaman aralığı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve şekilleniş dönemine denk geliyordu ve Türkiye tarihinin en kritik evrelerinden biriydi. Bu kritik evrede bir yandan ulusal mücadele zaferle sonuçlandırılmış, bir yandan da siyasal bir devrimin temelleri atılmıştı. Bu açıdan bakıldığında sürmekte olan bir ulusal mücadele (kurtuluş) ve sürmekte olan bir burjuva devriminin (kuruluş) *Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm*'in bağlamını kurduğunu söyleyebiliriz.

Kitabın bağlamını oluşturan koşullarda Türkiye proletaryası güç, örgütlülük düzeyi ve siyasal bakımdan ileri bir noktada değildi. İstanbul'da on bine yakını vasıflı, yüz bin işçiden söz edilebiliyordu ve bunun sadece 12 bin kadarı örgütlüydü. Bunun yanı sıra Ereğli, Zonguldak ve İzmir gibi işçi şehirlerinde de örgütlenme çabaları vardı.¹⁵ Türkiye'de işçi sınıfının siyasal örgütlenmesi bakımından durum bir düzeyde canlıydı ama, aynı zamanda bölünükte de. 15 Şubat 1925'te yapılan birlik kongresine (Akaretler Kongresi) kadar işçi sınıfının siyasal örgütleri farklı yataklardan akmaktaydı.¹⁶ Kanaatimce, Türkiye burjuvazisi ise süregiden devrimde belirleyici bir ağırlığa sahipti. Bir kere ulusal direnişe liderlik eden asker-sivil yönetici kadroya yön veren ideolojinin sınıfsal niteliği burjuvaydı. Beri yandan bu tabaka yeni devletin dizginlerini ele alınca burjuvalar ve daha beriden de toprak ağaları bu kadronun etrafında kümelenmişti. Böylelikle ideolojisi ve yön verici sınıfları itibarıyla devrim bir burjuva devrimi olarak şekillenip gelişti.¹⁷ Bununla beraber, o zamanlar Lenin önderliğindeki Komintern, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu az gelişmiş ve bağımlı ülkelerin, muzaffer proletaryanın yardımıyla kapitalist ekonomik gelişme aşamasını

15 Bu bilgiler, Şefik Hüsnü'nün "Türkiye'de İşçi Hareketi" başlıklı yazısından, Akbulut ve Tunçay, *Aydınlık Çevresi*, s. 78-79.

16 Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri* (İstanbul: İletişim, 2013).

17 Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* (İstanbul: Yordam Kitap, 2016), 78-80.

atlayarak sovyet düzenine ve sosyalizme sıçrayabileceğini öngörüyordu. Bu bakımdan da geri kalmış ülkelerde kapitalist gelişme değil, sınıf bilincinin gelişmesi yoluyla sosyalizm saflarına kazanılabilecek işçi ve köylülerden oluşan komünist örgütler yaratılmasının gerekliliği vurgulanıyordu.¹⁸

Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm'in oluştuğu bağlamın bir başka özelliği İstanbul'da ve Anadolu'da esen sosyalizm ya da Bolşevizm rüzgârlarının Mustafa Kemal Paşa tarafından dikkatli ve kararlı adımlarla dindirilmesi. Gelin bu sürece biraz yakından bakalım.

Yunus Nadi, 6 Eylül 1920'de yayımlanan "Yeni Hayat" başlıklı makalesinde "Dünya bir inkılâbın içindedir ve biz de o inkılâbın tam ortasında bulunuyoruz. Başında Bolşevik Rusya olmak üzere bütün Şark, Garbe karşı ya kıyam etmiş ya kıyam etmek üzere bulunuyor" diye yazmıştı.¹⁹ Bu sözler, 1920 Sonbaharında Anadolu'nun kalbinden dünyanın gidişatının nasıl görüldüğünün çarpıcı bir betimlemesiydi. Bu satırlardan kısa bir süre önce, Temmuz 1920'de Büyük Millet Meclisi Heyeti, askerî ve siyasi ittifak talebiyle Moskova'ya gitmişti. Bir ittifak mümkün olamıyorsa bile Ankara Hükümeti yüzünü Moskova'ya dönmüştü. 16 Mart 1921'de RSFSC ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" TBMM Hükümetinin büyük bir devletle imzaladığı ilk büyük antlaşmaydı. Türkiye'nin dönemin koşulları içinde en güçlü devlet olan İngiltere'ye direnebilmesi RSFSC'nin maddi, askerî ve manevi desteğiyle mümkün olabilmişti.²⁰ Bu bağlam, Bolşevizme duyulan sempatiyi artırmış Anadolu'da sosyalizm rüzgârları esmeye başlamış ve bu rüzgârlar

18 Edward Hallett Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923* (London: MacMillan, 1984).

19 Akal, *Paşa Hazretleri*, 223.

20 Bülent Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, çev. Sermet Yalçın (İstanbul: Agora, 2006); A. Şemsutdinov ve Y. A. Bağirov, *Bir Karagün Dostluğu: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, çev. A. Hasanoğlu (İstanbul: Bilim, 1979); Erel Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919-1980* (İstanbul: İletişim, 2005), 155-177; Akal, *Paşa Hazretleri*.

Büyük Millet Meclisi'nin içine doğru sokulmuştu. Misal; THİF'nin en saygın ve aktif üyelerinden birisi olacak olan Nâzım Bey (Resmor) Eylül 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın adayı olan Refet Bey'den daha fazla oy alarak Dahiliye Vekili seçilebilmişti.²¹

RSFSC ile iyi ilişkiler ve yanı sıra da Anadolu'da esen sosyalizm rüzgârları Mustafa Kemal Paşa'nın, halkçı bir söylem tutturmaya özen göstermesini beraberinde getirmişti. Paşa, 12 Temmuz 1920'de yaptığı bir konuşmada "... bugünkü mevcudiyetimizin mahiyet-i asliyesi, milletin temayülât-ı asliyesini ispat etmiştir; o da halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir" diyerek halka yaslanan bir yönetim biçimi benimsediğini vurgulamıştı. 21 Ekim 1920'de "... Türkiye Büyük Millet Meclisi ... hayat ve istiklalini, yegâne ve mukaddes emel bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve hâkimiyetinin sahibi kılmakla gayesine vâsil olacağı kanaatindedir" beyanatını vermişti. Nihayetinde 1 Aralık 1921 tarihli konuşmasında "... biz hayatını, istiklalini kurtarmak için çalışan erbâb-ı say'ız, zavallı bir halkız! ... heyet-i umumiyemizce, heyet-i milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyet-i millieyce mücadeleyi caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız" sözleriyle emperyalizm ve kapitalizme karşı emekçi sınıfların sözcülüğünü üstlenmiş bir siyasal lider görünümüne girmişti.²²

Bir yandan Ankara-Moskova yakınlaşması ve bir yandan da dikkatlice kurulan halkçılık söylemi uzaktan bakıldığında Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki ulusal direnişin devrimci bir proletarya hareketi olarak algılanmasına dahi sebep olabiliyordu. Şefik Hüsnü, TİÇSF temsilcisi olarak Fransız Sosyalist Partisi'nin 18. Ulusal Kongresine katıldıktan sonra (Tours Kongresi olarak da bilinen bu kongre Fransız Komünist Partisi'nin kuruluşuna zemin oluşturmuştu) *l'Humanité* gazetesine 4 Ocak 1921'de yazdığı "Türkiye'de İşçi Hareketi" başlıklı yazıda bu yanılsamaya dikkati çekmişti:

21 Akal, *Paşa Hazretleri*, 518-519.

22 Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923* (İstanbul: Doğan, 2013), 404-409.

Anadolu'daki Kemalist hükümet Rusya'daki Sovyet cumhuriyetiyle dostluk ilişkileri kurmaya başladığından bu yana, Batı Avrupa basınında bu milliyetçi hareket ile proletarya hareketini kabul edilemez bir biçimde birbirine karıştırma eğilimi görülüyor.²³

Uzaktan bakanların Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik ettiği ulusal direnişi sanki bir proletarya hareketiymiş gibi algılamaları Türkiye'nin o zamanki atmosferini yansıtmaları bakımından önemliydi. Gelgelelim, Mustafa Kemal Paşa, Bolşevik Rusya'dan alacaklarını aldıktan sonra Anadolu solunu bitirici hamlelerini belirli bir plan dahilinde ve kararlılıkla yapacaktı. Paşa, resmî bir komünist parti kurmaktan can almaya kadar, yasak koymaktan zindana atmaya kadar her yolu kullanarak sosyalist solun soluşunu kesti. Türkiye proletaryasının bağımsız bir sınıf olarak örgütlenmesinin ve toplumsal mücadeleler sahnesinde bir ağırlık oluşturmasının yollarını tıkadı. Toplumsal sınıfları ve bunların aralarındaki çelişkilerden doğan mücadeleleri temel alan Marksizmin kendi dünya görüşü karşısındaki biricik alternatif olduğunu biliyordu. Sınıf mücadelesi, geliştirmeye çalıştığı kapitalizm ve burjuvazinin önünde ancak bir engel olabilirdi ve o da bu engeli ortadan kaldırmak için işçi sınıfı örgütlerinin yanı sıra sosyalizmin bütün belirtilerini amansızca bertaraf etti.²⁴ Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarıldıktan sonra Türkiye'de işçi ve sosyalist hareketi mahvedilmiş durumdaydı.

Mustafa Kemal Paşa, aynı kararlılıkla tepeden bir burjuva siyasal devriminin adımlarını da atıyordu. Eski devlet ve rejim yıkılıyor, saltanat ve derebeyliğin kalın kabuğu kırılıyor ve Türkiye, sarsıcı adımlarla Batı'nın burjuva uygarlığının yörüngeğine sokuluyordu. Paşa, işçilerden ve köylülerden mürekkep savaşçı bir kitlenin başında Sovyet işçi sınıfının desteğiyle emperyalizme karşı dövüşmüştü ama, ne bağımsız bir devlet kurmanın ötesine geçerek emperyalizmin dünya çapındaki hâkimiyetinin sona erdirilmesine yönelik bir ufuk çizmiş ne de kapitalizm kar-

23 Akbulut ve Tunçay, *Aydınlık Çevresi*, 78.

24 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Sarmal, 1995), 84, 91.

şıtı bir tavır geliştirmişti. Bilakis Türkiye'ye emperyalist-kapitalist dünya içinde bir yer açmayı hedeflemiş, devletin yapısında ve toplumsal ilişkilerde burjuva sosyoekonomik bir formasyonun gelişmesinin önünü açmak için gerekli devrimci adımları kararlca atmıştı.²⁵ Onun açtığı büyük kapıdan bir sosyalist devrimin uç verebileceğine ilişkin fikirlerin gelişmesi, Bolşeviklerle zorunlu olarak yaptığı antlaşmalardan ve kurduğu dostane ilişkilerden, emperyalist ordulara karşı emekçilerden oluşan bir ordunun başında çarpışırken tutturduğu halkçı söylemden ve eski rejimi kararlı adımlarla tepelemesinden kaynaklanıyordu.

RSFSC açısından ise o zamanlar merkezî önemde olan şey, hemen güneyinde, emperyalist güçlerle uyuşmazlık içinde olan bir Türkiye görmek idi.²⁶ Unutmayalım; RSFSC'ye yönelik saldırınının mızrak başı ve Asya'daki önde gelen emperyalist olan İngiltere, on dokuzuncu yüzyılda Rusya'ya karşı Türk bağımsızlığının hamiliği rolünü terk etmiş ve Türkiye'nin en amansız düşmanı konumuna gelmişti. Bu durumda Türkiye'nin, İngiltere'nin zayıf düşmesine ve başta Hindistan olmak üzere Müslüman ülkelerde herhangi bir biçimde engellenmesine katkıda bulunacak ulusal mücadelesinin RSFSC'nin ve dünya sosyalist devriminin değirmenine su taşıyacağı aşikârdı. Lenin'in Komintern'in İkinci Kongresinde (1920) çizdiği ufka göre dünya sosyalist devrimi, proletaryanın burjuvaziye karşı verdiği mücadeleden yanı sıra bütün geri kalmış ülkelerin emperyalizme karşı verdikleri mücadeleyle şekillenecekti.²⁷ Neresinden bakılırsa bakılsın, Türkiye'deki ulusal mücadele RSFSC tarafından desteklenmesi zorunlu bir hareket olarak görülüyordu. Hatırlayalım; Nikolay Buharin Nisan 1923 gibi geç bir tarihte, Kemal Paşa Türkiye sosyalist solunu kahreden adımlarının çoğunu atmışken bile, "Türkiye, komünistlere yapılan bütün eziyetlere rağmen

25 Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri* (İstanbul: Yordam Kitap, 2010), 77, 120.

26 Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler 5 [1808-1980]* (İstanbul: Tekin, 1997), 352.

27 A. I. Sobolev, *Outline History of the Communist International* (Moscow: Progress, 1971), 85-87.

men devrimci bir rol oynamaktadır; çünkü bütün olarak emperyalist sistem karşısında yıkıcı bir araçtır” diyecekti.²⁸

Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm’in hassas bir biçimde dikkate alınması gereken bağlamı, hakikaten eşi menendi olmayan bir bağlamdı: Bolşeviklerle yakınlaşan, onların desteğiyle Batı emperyalizmine karşı galip gelen ve sonra kendi burjuva devriminin yolunda kararlılıkla yürüyen, bu yürüyüşünde de komünistleri kararlıca bertaraf eden bir lider... Bu lider öncülüğündeki burjuva devrimini, Batı emperyalizmiyle ihtilaf halinde olduğu müddetçe komünistlere yaptığı ağır baskılara rağmen desteklemeyi sosyalizmin anayurdunun hemen güneyinin güvenliği ve sosyalist dünya devriminin geleceği bakımından elzem gören bir RSCSF... Örgütlenmeye, sesini duyurmaya, ağırlığını hissettirmeye yeni yeni başlayan bir Türkiye işçi sınıfı... Anadolu ve Rumeli’de göz çevrilen ve rüzgârına yüz verilen bir sosyalizm... İşçi sınıfını örgütlemeye, harekete geçirmeye, ideolojik hegemonya mücadelesi alanında Marksist bir ağırlık oluşturmaya ve bunların süregiden devrimi etkileyebilecek bir mihrak olarak öne çıkmasını sağlayacak siyasi bir parti etrafında birleşip etkinleşmesini sağlamaya çalışan bir Şefik Hüsnü... Onun bu çabasının değişik boyutlarını yansıtan yazılardan oluşan bir eser...

Aslına bakılırsa *Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm*’i önemli kılan da böylesine kritik ve eşsiz bir bağlamda ortaya çıkması ve kendini önceleyen bir mirasa yaslanmamasıydı. Şefik Hüsnü, Türkiye’nin tarihsel doğrultusu, toplumsal sınıfları ve tabakaları, devrimlerinin yönsemeleri hakkında Marksist çözümlerler, saptamalar yapar ve bunlardan siyasi sonuçlar çıkarmaya çalışırken devraldığı güçlü bir yerel düşünsel birikim yoktu.²⁹ Yazıları Marksizmin genel birikiminden esinleniyor ve büyük ölçüde Komintern’in çizdiği çerçeve içinde kurgulanıyordu. Unutmayalım; Şefik Hüsnü’nün kendisi Komintern’de değişik dü-

28 Carr, *The Bolsheviki Revolution*, 484.

29 Bir doktrin olarak Marksizmin Türkiye’de kendini önceleyen düşünsel bir birikimin üzerine gelip oturmadığını vurgulayan önemli bir makale için bkz. Metin Çulhaoğlu, “Türkiye’de Sosyalist Düşüncenin Doğuşu”, *Praksis*, 2002 (6), 9-21.

zeylerde görev yapmıştı ve partisi de Komintern'in "Türkiye Şubesi" idi. Bununla beraber Marksizmin ve Komintern'in önermeleri üzerinden Türkiye'ye bakarken kendi sözünü, kendi sesiyle söylüyordu.³⁰ Türkiye için ilk olmanın dezavantajlarını ve avantajlarını bir arada yükleniyordu. Kitap, Türkiye'de Marksist düşüncenin kurucu metinlerini içermek bakımından tarihî bir değer kazanırken, onun kendi içsel serüveninde geleneğin ve eleştirinin başlangıç noktası olarak kabul ediliyordu. Bazen sahip çıkılan geleneğin ecdadı, bazen de sonraki dlumsuz bilançonun sorumlusuymdu.

Mimari Yapı

Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm orijinal bir kitap olarak tasarlanıp yazılmadığı için bir bütün olarak kendine has bir mimari taşımaz. Bununla birlikte bu bahiste iki şey söylenebilir. Bunlardan birincisi editoryal düzenlemeyle ilgilidir. Şefik Hüsnü'nün *Aydınlık* yazıları, bu seçkide bir araya getirilirken konuların ağırlık eksenine göre bir tasnif yapılmıştır. Birinci kümede toplumsal sınıflar merkezli yazılar yer almaktadır. Aydınlar ve kadınlar üzerine iki önemli yazı da bu kümenin içine düşürülmüştür. İkinci kümede Türkiye Devrimi üzerine yazılar bulunmaktadır. Sonuncu küme ise sosyalizm üzerine yazılara ayrılmıştır.

Mimari bahsinde söylenecek ikinci şey, Şefik Hüsnü'nün yazma tarzıyla ilgilidir. Hangi yazısını ele alırsak alalım aşağı yukarı

30 Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın kendine has üslubuyla söylediği gibi, bu şu anlama geliyor: Dünya devrimi savaşında filo komutanlığı Komintern'deydi, fakat her parti, savaşın değişik aşamalarına göre gereken mücadele slogan ve biçimlerini uygulayan bir takım parçasıydı, örneğin bir savaş gemisiydi. Hikmet Kıvılcımlı, *Yol 2* (İstanbul: Bibliotek, 1992), 12-13. Bu benzetmeden yola çıkarsak, Şefik Hüsnü bir savaş filosuna bağlı bulunan bir savaş gemisinin kaptanı gibiydi. Bu derlemede yer alan yazılarında ortaya koyduğu görüşlerden ötürü Komintern yetkililerince eleştirilebilmiştir. Mesela, 17 Haziran-8 Temmuz 1924 tarihlerinde Moskova'da toplanan Komintern 5. Kongresi'nde Komintern Yürütme Kurulu Üyesi D. Z. Manulski, *Aydınlık*'ı açıkça eleştirmiş, Şefik Hüsnü de bu eleştirilere yine *Aydınlık*'taki "Devlet İnhisarına Niçin Tarafınız" başlıklı yazısında olgunlukla cevap vermiştir. Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926, 2. Cilt* (İstanbul: Sosyal Tarih, 2012), 65, 80.

aynı yöntemi takip eden bir tarzdır bu. Türkiye'nin 1921-1925 dönemine yayılan çok kritik evresindeki gelişmeleri dünya ve bölge bağlamına oturtması, kapitalist dünya sisteminin eğilimlerini her an göz önünde tutması, buna karşılık sosyalizmin dünya çapındaki ilerleyişini hesaba katması, bunları da Türkiye'nin içsel gelişmeleri olarak kavraması yazılarının mimari üslubuna rengini çalan yönetsel özellikleridir. Bu geniş perspektifi harekete geçirici saikin toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler, çelişkiler ve mücadeleler olması Şefik Hüsnü yazılarında neredeyse temel kaidedir. Bu bahiste söyleyebileceğimiz bir başka özellik de, Şefik Hüsnü'nün kibirden ve sekterlikten uzak yaklaşımıdır. Bazı yazılarında özellikle göze çarpacağı gibi, en hayati konularda aldığı eleştirileri bile sakinlikle ve akılla tartışmayı yeğleyen, eleştiriye kıymet veren, özeleştirel düşünmeyi erdemlice içselleştiren bir yaklaşımıdır bu.³¹

Kaynaklar

Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm'de yer alan makalelerin yazım yıllarında Marksist yazında kaynak gösterme ve referans gösterme kurallarına günümüzdeki biçimiyle titizce bağlılık söz konusu değildi. Ayrıca kitle dergileri için yazılmış kısa yazılarda bunun gerekli olduğu da söylenemezdi. Bu bakımdan Şefik Hüsnü'nün kuramsal dağarcığını oluşturan kaynakları, bunlar arasındaki ilişki ve etkileşimleri tartışmaya açma imkânımız bulunmuyor. Bununla beraber Şefik Hüsnü'nün *Aydınlık* yazılarında beslendiği havzaya işaret etmek yerinde olacaktır.

Tekrar hatırlayalım; *Aydınlık* dergisi Haziran 1921 ile Şubat 1925 arasında yayımlanmıştı. Bu tarih aralığında dünya sosyalist hareketinde bir başını Stalin'in çektiği yarılma henüz söz konusu değildi. Lenin 21 Ocak 1924'te ölmüş, Marksizmin Stalinci yorumunun belirginlik kazanması ise ancak 1927'den sonra olmuştu. *Aydınlık*'ın yayım yıllarında Lenin ve Troçki'nin kuramsal yön vericiliği dünya sosyalist hareketinin çerçevesini çiziyordu. Bu çerçe-

31 Özellikle, "Amele Sınıfı Cumhuriyet Hakkında Ne Düşünüyor?" ve "Devlet İhisarına Niçin Tarafınız?" başlıklı yazılar.

ve, Şefik Hüsnü'nün yazılarına, en çok da Türkiye devrimi üzerine yazılarına rengini veriyordu. Bu yazılarda aşamalı devrim mantığının izlerine rastlanmıyordu; buna karşılık sürekli devrim kavrayışının uyarlanışları, ana doğrultunun hatlarını çiziyordu.

Beri yandan, *Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm* yazıları Şefik Hüsnü'nün yurt ve dünyadaki gündelik gelişmeleri zamanın iletişim olanaklarına nazaran çok yakından takip ettiğini; bunun yanı sıra da Marksizmin kuramsal birikimine son derece hâkim olduğunu gösteriyordu.

Tezler

Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm'in içinde yatan çözümlemeleri ve bu çözümlemelere yaslanan tezleri tematik bir biçimde ortaya sermek yerinde olacaktır. Temaları, kitabın adına yerleşen sıraya uygun bir şekilde dizip, önce sınıflar, sonra devrim ve sonra da sosyalizm üzerine tezlere bakabiliriz. Fakat bu bakıştan önce Şefik Hüsnü'nün toplumsal sınıflardan bahsederken aynı zamanda Türkiye Devriminden, Türkiye Devriminden bahsederken aynı zamanda sosyalizmden bahsettiğini aklımızın bir köşesinde tutmamız gerektiğini hatırlatalım. Onun yazılarında sınıflar, devrim ve sosyalizm birbirinin içinde erimiştir; ki bu da siyasal perspektifinin yanı sıra kullandığı diyalektik yöntemle ilişkilidir. Yazıların tema başlıkları altında toplanmış olması, sadece ve sadece onların ağırlık noktalarını gösterir; o kadar.

Toplumsal Sınıflar

Şefik Hüsnü, Türkiye'de toplumsal sınıflar ana temasında burjuvazi, işçi sınıfı, köylülük, kadınlar ve aydınların Türkiye'deki özgürlükleri üzerine tezler ileri sürer.

Şefik Hüsnü, Türkiye'de toplumsal sınıfların oluşumunun kendine özgümlükleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine özgümlükleri arasındaki uygun ilişkiyi yakalar. Buna göre; Osmanlı İmparatorluğu'nun 'merkezî feodalite' olarak kabul edeceğimiz

toplum yapısı ile çok dinli, çok etnili bireşimi sosyal sınıfların oluşumunda şekillendirici bir rol oynamıştır.

İmparatorluğun merkezi yapısı, toplumda imtiyazlı sınıf ve tabakaların oluşumunda en üst makam olan padişahı söz sahibi yapmış; padişah, kökenine bakmaksızın dilediğini zirveye çıkarılmış, dilediğini dibe düşürmüştü. Bu, ayrıcalıklı sınıfların kaderlerinin de padişahın iki dudağının arasına yerleşmesi anlamına geliyordu; ki Batı'daki sınıf oluşumlarından hayli farklı bir yöndü. Osmanlı'da ne kralla ittifak yaparak lordlara ve ruhbana karşı mücadele eden bir burjuvazi vardı, ne de emekçi sınıflara liderlik ederek kralı tahttan indirmeye kalkışan bir burjuvazi. Osmanlı üst sınıfları, bunun yerine, devletle ilişkilerini yüzyıllar boyunca üst makamın iradesine teslim etmişlerdi. Beri yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nda etnik birlik, sınıf birliğinden üstün geliyor, husumet ve rekabet içindeki cemaatler, dinlerini, göğüslerinde bir alametifarika gibi taşıyorlardı. Aralarında etnik kökenler ile dinsel inanış farklılaşmasına göre iş farklılaşması da olmuştu. Müslüman ve Türk olanlar için devlette memur ya da orduda kumandan olmak makbuldü, bu hedefe ulaşamayanlar çiftçi ya da asker olurdu. Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler ise üretimi ve tüketimi düzenleme tekelini ellerinde tutarlar, uluslararası ekonomik ilişkileri çekip çevirirlerdi. Bu bakımdan da sosyal sınıflar Türkler arasında henüz rüşeym halindeyken bile öbürlerinde gözle görülür haldeydi. Sınıflar ile üretim ve tüketim dünyasının içindeki konumlanışların hükümdara, dine ve etnisiteye göre şekillendiği Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitalizme özgü sınıfların belirmeleri, siyasetin ekonomi üzerindeki 'anormal' egemenliğinin sönmeye başladığı Tanzimat (1839) ile birlikte olmuş, 19. yüzyılın sonlarında ise somut bir hâl almıştı.³²

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal sınıflarla ilgili bu önemli, geliştirilmesi ve derinleştirilmesi gerekli tez, Marksist sınıf çözümlemesine kuramsal katkılar getirebileceği gibi, olgusal bir zenginlik de katabilecek ışıltıdadır.